

Frits de Lange
Licht en zwaar *Voor*
zwevers en andere
spirituelen

Tweede druk

uitgeverij

Tweede druk, maart 2014

© 2013 Uitgeverij Kok - Utrecht

www.kok.nl

Omslagontwerp Geert de Koning

ISBN 978 90 435 2252 6

ISBN e-book 978 90 435 2253 3

NUR 700

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Ondraaglijk licht

We leven licht. Ontworsteld aan de druk van tradities en aan de dwang van geloofsgemeenschappen, individualiseren we in hoog tempo. Onze tijd is er niet alleen een van zwevende kiezers, maar ook van ‘zwevende gelovigen’, zoals socioloog Joep de Hart nieuwe spirituelen noemt die afscheid nemen van de oude religie. We willen steeds meer ons leven inrichten volgens eigen keuzes. Dat maakt ons vrij van de knelende banden van conventies, van de druk van ‘zo hoort het’. Dat lucht op, maar het maakt ons ook geestelijk labiel en eenzaam.

De zwaren en de lichten – zo werden vroeger de orthodoxe gelovigen en de vrijzinnigen van elkaar onderscheiden. Zij die leefden volgens de letter en zij die het niet zo nauw namen. Nu zijn we bijna allemaal even licht geworden. Ongebonden spiritueel.

We leven in vluchtige tijden. We individualiseren niet alleen, maar globaliseren ook. In hoog tempo mixen culturen en religies met elkaar, na duizenden jaren afzonderlijke ontwikkeling. Tot nog toe leken de wereldgodsdiensten hecht verankerd in gesloten cultuurgemeenschappen, nu zwermen immense migratiestromen de wereld over. Syncretisme, de vermenging van een religie met elementen van een andere, gold vroeger als een ketterij; nu is het een levensbeschouwelijke overlevingsstrategie. Een portie christendom, een dot mindfulness, een scheut boeddhisme, een brok levenskunstfilosofie – je maakt

je eigen wat je denkt nodig te hebben om het leven aan te kunnen. In alle voorlopigheid, want morgen kan het anders zijn. Hypes en trends wisselen elkaar snel af, want identiteiten moeten 'vloeibaar' zijn, om snel en flexibel te kunnen inspelen op wat er op het moment speelt.

'Lichte' gemeenschappen, dat is dan ook het enige wat mogelijk lijkt in een hyperdynamische samenleving. Vluchtige verbintenissen zonder al te veel commitment; met een exit option, voor als we ons er niet meer bij thuis voelen of men te dicht op onze huid komt zitten. Individualisering betekent niet dat we minder sociaal geworden zijn. We zijn op anderen aangewezen, hunkeren naar erkenning, snakken naar liefde. We zoeken naar gemeenschap. Naar die ene man of vrouw, naar goede vrienden. Maar het leven is lang en wij blijven niet wie we waren. Daarom moeten banden niet te vast zijn, relaties niet te hecht.

Internet bracht ons het world wide web en versnelde de globalisering. Nu vinden we met behulp van de sociale media de virtuele gemeenschappen die passen bij een globale samenleving. Via Facebook verzamelen we vrienden, die méér vriend zijn dan onze oude kennissen, maar minder dan de boezemvriend door dik en dun. Een nieuwe categorie relaties, die we nog niet kenden. Facebookvrienden zijn met hun berichten op jouw tijdlijn heel nabij. Maar ze blijven tegelijk op afstand op het beeldscherm. Bij iemand aanbellen in *real life* of gewoon iemand opbellen in *real time* wordt als een ongevraagde intimiteit ervaren. Ook sociaal gezien leven we in lichte tijden.

Door virtualisering lijkt een groot deel van ons leven zich af te spelen in een werkelijkheid, die geen werkelijkheid is. Achter het beeldscherm en met een headset op je oren vergeet je soms dat je een lichaam hebt en dat je maar op één plaats tegelijk kunt zijn en maar één leven hebt te leven. In de virtuele verbeelding lijken we te kunnen ontsnappen aan de beperkingen van de echte wereld, en meer dan één identiteit te kunnen verwerven. Trouwens, wat is ‘de echte wereld’ eigenlijk?

Een kunstenaar die in een radio-interview naar zijn visie op de wereldpolitiek werd gevraagd, hoorde ik antwoorden dat hij die niet had: ‘Ik leef in mijn eigen bubbel’. Misschien dat hij steeds minder een uitzondering is. Politiek is immers iets dat niet gebeurt als het niet op mijn beeldscherm komt. Voor een wereld die ik niet wil, scherm ik me letterlijk af. De filosoof Ludwig Wittgenstein kon overal geconcentreerd denken, of het nu in Wenen of in Cambridge was, omdat – zeiden zijn collega’s – ‘hij zijn eigen zuurstof meebracht’. Ik heb dat zelf nooit gekund en me altijd door mijn omgeving van mijn stuk laten brengen of laten inspireren. Misschien moet ik het leren? Want kun je ooit anders overleven in de 21e eeuw als je niet je eigen zuurstof meebrengt in je eigen bubbel?

Individualisering en virtualisering maken de band tussen onszelf en ‘de’ realiteit lossen. Ook van ons lichaam dreigen we te onthechten. Het lichaam wordt getraind en vertroeteld, maar lichaamsbeelden lijken belangrijker dan de lijfelijke zelf. Ons lichaam is onderdeel geworden van ons individuele levensproject, een instrument om onze sociale identiteit te construeren. ‘Uit stof zijt gij genomen en tot stof zult gij

wederkeren', zegt het Bijbelse scheppingverhaal. 'Adam' heet daar de mens, letterlijk: aardeling. Door de virtualisering van de wereld vervreemden we steeds meer van het aardgebonden karakter van ons bestaan. We *ontlijven*, schrijft Ad Verbrugge. Op 28 juni 2013 werd de eerste Nationale Modderdag voor kinderen georganiseerd, met 'allerlei spetterende activiteiten met aarde, water en zand'. Pedagogen beschouwen spelen met modder als een 'sensopathisch spel', las ik in de krant. 'Kinderen beleven met hun lichaam wat het met ze doet.'

Wij zijn ons brein, zeggen sommige wetenschappers. Is het lichaam dan eigenlijk nog meer een vehikel voor ons brein? Transhumanisten dromen van een voortzetting van onze intelligentie buiten de aardse biosfeer, zonder de ballast van het sterfelijk lichaam. Dan pas zullen we echt ontsnapt zijn aan wat mens-zijn zo zwaar maakt: het mee te zeulen lijf, dat met de poten in de modder staat.

De droom om los te komen van de aardse condities is zo oud als de mensheid. In de Griekse mythe wordt Daedalus, de architect van het labyrint van koning Minos op Kreta, met zijn zoon Icarus op het eiland gevangen gezet. Een zwaar leven. Hij bedenkt een manier om te ontsnappen: hij bouwt vleugels van een houten raamwerk, bedekt met veren, vastgezet met was. Omdat de was kan smelten, waarschuwt Daedalus Icarus om niet te hoog en dicht bij de zon te vliegen, maar ook niet te laag, omdat de vleugels te zwaar zouden worden van het zeewater. Icarus vliegt, hij zweeft, hij is bevrijd! In zijn enthousiasme wordt Icarus roekeloos; hij vliegt te hoog, zodat de was door de warmte van de zon smelt en

hij neerstort in de Egeïsche Zee. Meestal wordt de mythe uitgelegd als een waarschuwing tegen menselijke hoogmoed. Alle aandacht gaat uit naar Icarus: hoogmoed komt voor de val. Maar we vergeten dat het om een vlucht gaat, en dat het Daedalus wel lukt: een geslaagde escape.

Maar is lichter leven wel de oplossing, en niet veeleer deel van het probleem? We zijn bevrijd van knellende tradities en verstikkende gemeenschappen. Het alziende oog van de straffende God heeft plaats gemaakt voor de alomtegenwoordige pressie om zelscheppend individu te zijn. Het geloof in de vrije, door passie gedreven, tot op het bot gemotiveerde enkeling is het collectieve dogma van deze tijd. Je moet iets maken van je leven, en als het moet elke dag opnieuw iets anders, om geen loser te zijn. Innoveren is allang niet meer alleen een bedrijfsstrategie; het is een psychologisch dictaat. Waar haal je de moed en energie, creativiteit en motivatie vandaan om jezelf voortdurend opnieuw uit te vinden? De noodzaak om licht te leven en voortdurend alle schepen achter je te verbranden is een onmogelijke double bind geworden, net zo onmogelijk als 'wees spontaan!' Lichter willen leven is geen gemakzucht, maar een overlevingsstrategie.

Lijden we niet eerder onder *ondraaglijke* lichtheid dan onder de zwaarte? De titel van Milan Kundera's filosofische roman *De ondraaglijke lichtheid van het bestaan* suggereert het. 'Is zwaarte werkelijk verschrikkelijk en lichtheid schitterend?' vraagt hij zich af aan het begin van zijn roman, waarin de complexe liefdesgeschiedenis van twee mannen en twee vrouwen centraal staat, de gescheiden Tomas en Tereza en

de getrouwde Franz en zijn minnares Sabina, die ook een relatie met Tomas onderhoudt. ‘Zwaarte’ verwijst in de levens van Kundera’s personages voortdurend naar relationele gebondenheid, overgave, verantwoordelijkheid, compassie, medeleven. Naar dat wat noodzakelijk is, en waar geen ont-komen aan is. ‘Licht’ staat bij hem voor ongebonden vrijheid.

Is dat dan niet het probleem: dat we ons niet meer kunnen overgeven en weten te binden? Dat we dat niet meer willen: niets achterhouden, ons uitleveren aan iets of iemand, eerder, groter dan onszelf? Kundera schrijft:

In de liefdespoëzie aller tijden verlangt de vrouw ernaar de zware last van het mannenlichaam op het hare te voelen. De zwaarste last is derhalve ook het beeld van de meest intense levensvervulling. Hoe zwaarder de last, des te dichter bij de grond, des te werkelijker en echter is ons leven.

De absolute afwezigheid van een last daarentegen veroorzaakt dat de mens lichter wordt dan lucht, omhoog vliegt, boven de aarde en het aardse bestaan zweeft, slechts voor de helft werkelijk wordt en zijn bewegingen even vrij als zinloos zijn.

Wat moeten we dan kiezen? Zwaarte of lichtheid?

Zwaarte en lichtheid – we stuiten hier op ‘de geheimzinnigste en dubbelzinnigste van alle tegenstellingen’, schrijft Kundera. Parmenides oordeelde in de zesde eeuw voor Christus: lichtheid is positief, zwaarte negatief. Maar had hij gelijk? Als Tereza Tomas verlaat lezen we: ‘Hij leefde al zeven jaar

gebonden aan haar en haar ogen volgden al zijn gangen. Het was alsof ze een ijzeren bol aan zijn enkels had vastgebonden. Nu was zijn stap veel lichter. Hij zweefde bijna. Hij bevindt zich in het magische veld van Parmenides: hij verheugde zich om de zoete lichtheid van het bestaan.' Maar nog geen dag later slaat zijn stemming om, als hij zich voorstelt hoe Tereza vanuit Genève naar Praag terugreist om daar zonder hem alleen te gaan leven:

Tijdens het weekeinde voelde hij hoe de zoete lichtheid van het bestaan hem uit de diepte van de toekomst tegemoet kwam. 's Maandags werd hij getroffen door een zwaarte die hij nog niet eerder had gekend. Alle tonnen ijzer van de Russische tanks waren niets in vergelijking met deze zwaarte. Niets is zwaarder dan medeleven. Ook je eigen pijn is niet zo zwaar als de pijn die je voelt met iemand, voor iemand, namens iemand, vele male vermenigvuldigd in je fantasie, weerkaatst door honderden echo's.

Tomas kan de scheiding van Tereza niet verdragen en reist haar achterna, weer naar Praag, waar hem onder Russische bezetting een zwaar leven (de succesvolle chirurg wordt noodgedwongen glazenwasser) tegemoet gaat. 'Es muss sein', laat hij zich ontvallen tegenover de Zwitserse ziekenhuisdirecteur als hij zijn ontslag neemt. Een toespeling op Beethoven, die boven het laatste deel van zijn laatste kwartet aantekent: 'Der schwer gefasste Entschluss', de moeizaam genomen beslissing. Het lijkt alsof hier wikkend en wegend een autonoom individu aan het woord is, dat in ongebonden vrijheid een redelijke keuze maakt. Maar Beethovens kwar-

tet is slechts op twee motieven geschreven: een toonzetting van de vraag ‘Muss es sein?’ En het antwoord: ‘Es muss sein! Es muss sein!’ Tomas wordt gedreven door zijn liefde voor Tereza, waaraan hij zich gewonnen moet geven.

Voor Beethoven was, in tegenstelling tot Parmenides, zwaarte iets positiefs. ‘Der schwer gefasste Entschluss’, de moeizaam genomen beslissing, is verbonden met de stem van het Lot (‘Es muss sein!’); zwaarte, noodzaak en waarde zijn drie van binnenuit met elkaar verbonden begrippen: alleen wat noodzakelijk is, is zwaar, alleen wat weegt heeft waarde. (...) O de grootsheid van de mens berust er voor ons op dat hij zijn lot draagt zoals Atlas het hemelgewelf op zijn schouders droeg. Beethovens held is een heffer van metafysische gewichten.

Icarus versus Atlas, Beethoven tegenover Parmenides, zwaarte tegenover lichtheid – het is geen uitgemaakte zaak wie van de twee de voorkeur verdient. In Kundera’s roman blijft de uitkomst onbeslist (‘Een roman is geen bekentenis van de auteur, maar een onderzoek naar het menselijk leven in de val die de wereld is geworden’, schrijft hij) maar de titel wijst wel in een richting. Het bestaan in ongebonden vrijheid en onverschilligheid, waarin je jezelf niet meer weg wilt geven aan iets dat of iemand die groter is dan jezelf, is een *ondraaglijk* licht bestaan geworden. Een leven zonder overgave of binding is een heerlijk leven, concludeert Tomas, als hij na verloop van tijd zelfs zijn innerlijke drijfveer om arts te zijn voelt wegebben. Hij brak in een oogwenk voorgoed met zijn vrouw en met zijn zoon en had ook de breuk met zijn ouders als een opluchting ervaren. Nu breekt hij ook met

het 'Es muss sein!' van zijn liefde voor de geneeskunde. Hij doet nu dingen die hem totaal niet interesseren en hij vindt het prachtig. 'Opereren was jouw roeping', zegt Tereza aan het slot van de roman tegen Tomas. 'Roeping is flauwekul, Tereza. Ik heb geen roeping. Niemand heeft een roeping. En het is een enorme opluchting om te ontdekken dat je vrij bent, dat je geen roeping hebt.' Tomas neemt het woord 'roeping' zo vaak in de mond dat hij niet meer geloofwaardig is. Zijn bestaan is licht, te licht geworden om nog van betekenis te kunnen zijn.